

VEKERDI LÁSZLÓ

Király István, Lukács György, Németh László

KIRÁLY ISTVÁN VÁLTOZÓ NÉMETH LÁSZLÓ-KÉPÉRŐL

Király Istvánt sokan alighanem sokkal többre becsültük, mintsem megérdemelte, még többen viszont bizonyosan sokkal jobban megvetették, még szakmai tekintetben is, mint amire rászolgált. A levitézlett, ám sok tekintetben makacsul túlélő korszak annyi sok vezető intellektuelliéhez hasonlóan Király István kétarcú és kaméleonszerű lény volt; köré is lehetett volna nyugodtan „Rejtőzködő legendárium”-ot kanyarítani. Pándi Pálhoz hasonlóan ő is nagyralátó tervekkel indult; ifjúkorukban valószínűen a magyar szellemi élet „organizátorai” kívántak lenni Révai József és Lukács György „idejének” lejárta után, s bár eleinte tán – Kereszturyval és Ortutayval szemben – eséllyel startolhattak, Aczél György feltűntével egyre nyilvánvalóbbá vált nagy álmaik irrealitása. De ők realisták voltak, s megelégedtek valamiféle „hegemón” szereppel az irodalom és a jelenkori irodalomtörténeten belül. Még ezen a korlátozottabb területen sem érhettek célt maradéktalanul: ki kellett egyezzenek egymással. A hosszú, rejtett és valószínűleg kíméletlen küzdelem után ugyan Pándi Pál és iskolája került ki győztesen (egyebek közt tán éppen ezért íródhatott ő köré „rejtőzködő legendárium”), de Király István veresége sohasem volt teljes: nagyhatású professzorként és teoretikusként élete végéig jelen volt a magyar irodalom irányításában. Kettőjük *személyes* harca azonban – amelyet természetesen mindig a „közösségre” és a „közérdekre” való hivatkozással vívtak – jócskán hozzájárulhatott a szerencsétlen „urbánus-népi” ellentét permanens életbentartásához. Holott elvben mindketten a „dialógus” felszánt hívei voltak, egyfajta „népfrontosság”-ének, amit azonban mindketten Révai József és Lukács György jó tanítványaiként mindig a „pártosság” szellemében képviseltek. Mellesleg ez a magatartásuk is öröklődött maradéktalanul: Fodor Gábortól G. Nagyné Maczó Ágnesig – hogy Király tanár úr egyik kedvenc „szakkifejezésével” éljek – „meghendikeppelten”. De én itt se párhuzamos életrajzot, se rejtőzködő legendáriumot nem kívánok írni; csupán jelezni szeretném a nehézségek egy részét legalább, amelyekkel szembe kell néznie annak, aki Király István változó Németh László képéről – nagyképpűbben de tudományosabban: Németh László „receptiójáról” – kíván írni. De én nem kívánok; csupán néhány jegyzetet fűznék a Monostori Imre-föladta témához.

1. „Az író – vállalkozás”. Németh László. *Életrajzi kronológia 1901–1948*. Összeállította, az előszót és a jegyzeteket írta Dr. Lakatos István. Argumentum, 1997, 291. old.: „1946 október 12. Hosszú levélben számol be Illyés Gyulának, hogy két nap előtt csupa kellemetlenség érte: a diákjai a *Szabad Száj*ban (egy vicclap) megjelent Montherlant-sürgönyt kérik megmagyarázni; (Balogh Péter távirata Montherlant álnéven Illyésnek; »Miért nem engem hoz a *Válasz*. Stop. Vagyok olyan fasiszta, mint Németh László. Stop. És sokkal jobb író. Stop.«), délben a »késekkel tele« *Valóság* tanulmányt olvassa (Király István *Németh László* c. írása); délután a *Válasz*-nak írt cikkét másolja, de »egy órai vergődés után az egészet« eldobja. Este egy színdarab vázlatát veti papírra: *Janicsárok*. (Nem készült el soha.) – Nem tud bekapcsolódni a rendszerbe: nemcsak Schöpflin Gyula állítja, hogy fasiszta, de Balogh páter is.”

A „sürgöny”-t Németh is idézi, beszámol hatásáról a *Homályból homályba* második kötetében, a 45. oldalon: „Az első *Válasz*-számnak a *Haladás* és a *Népszava* köre megrendezte azt a macskazenét, ami várható volt. A diákjaim, akik a demokrata sajtóból csak a vicclapokat olvassák: Montherlant felől érdeklődtek nálam.” Es itt következik a *Szabad Száj* idézet. „A várt jó hatás azonban elmaradt. Sárközi Mártától azt hallottam, hogy a híveim mást várnak tőlem; Lukács György is azt hitte, hogy szándékosan melébeszelek.” Az utóbbi megjegyzés nem annyira a *Szabad száj* „sürgönyére”, hanem inkább a *Válaszban* közölt *Gyermekeink diáktársaként* című tanulmányra vonatkozik.

Hogy mit hitt valójában Lukács György, azt nagyon nehéz lenne megmondani; Király István azonban még 1976-ban is vállalta – hiszen reprezentáns tanulmánykötetében újraközölte – 1946-os *Valóság* tanulmányát, ha némi mentegetőzések árán is. Az akkori „tavasz Magyarországon” hangulatra hivatkozik, „a liberális mindent megértés torz visszajaként” megjelent szektás türelmetlenségre. „Igy például, noha 1946-ban keletkezett Németh László-tanulmányom – az író biográfusát, Vekerci Lászlót idézve – »egy nagyobb méretű Németh elleni sajtó- és rádiótámadás kibontakozásakor«, nem az író ellen, hanem mellette, a gyalázkodásokkal, a rágalmakkal szemben, valós helyének megkeresése céljából íródott, mégis magán hordta egyes fölényes kitételeiben a voluntarizmust. Az igazságtalanságot. Eltúlozta az egyéni-személyi felelősséget a leegyszerűsítésre mindig is hajló szubjektivizmus. S ez az eltúlzás itt elvi hibát szült, eltorzította némileg magát a kifejtési vágyott, vallott koncepciót. Meggyőződésem: igazam volt akkor, amikor egyszerre akartam védeni az író ellenfeleitől s az ostoba hívektől. Hisz összejátékszerűen egyik oldal sem vette számba azt – (mi tanulmányom alapgondolata volt, s amit mindmáig helyesnek tartok) –, hogy Németh nem vátesz, nem próféta, nem ideológus; nem lehet a tanulmányíró középontba állítva a Németh László-i elméletekben, gondolatrendszerben keresni az életmű lényegét. Annak idején – alkalmazva a Lukács György-féle »realizmus győzelme« elméletet: a tanulmányíróról a szépíróra kívántam átvetni a hangsúlyt. Ma szépíró helyett moralistát mondanék inkább.” (Király István. *Irodalom és társadalom*. Szépirodalmi, 1976. 6. old.)

Csak hogy a tanulmányban nem egészen erről van szó. Az írás híven Lukács György szigorúan osztály-szemponitú kritikájához Németh regényeit egy osztályából kitörni kívánó, de kitörni nem képes művész tragikus vergődésének a kifejeződéséiként értelmezi. „A Németh-hősök elvesznek önmagukba, bezáródnak az idegrendszer őserdejébe, félelmeiken és féltékenységükön keresztül nézik a világot. Kiszigetelődnek az emberek közül, nem tudják megoldani életük alapvető problémáját, társadalmi helyzetük kérdését. Nincs közük ahhoz az osztályhoz, amelybe születésük beskatulyázza őket, s nem tudnak áttörni más jövőt biztosító osztályhoz sem.” (347. old.) Az író megreked az én szűk világában, „Németh az ellenforradalmi Magyarország egyik értelmiségi rétegének az írója”. (351. old.) Ennek a „középosztályi eredetű értelmiségnek nem voltak polgári élményei, ő nem látta a citoyent, csupán a burzsoát, az út, amely a szabad értelmiségi előtt nyitva volt, előtte be volt zárva. Számára az uralkodó osztállyal való szakítás, a középosztály megtagadása egyúttal a polgári megoldás lehetőségének az elvesztését is jelentette... Ennek az értelmiségi rétegnek helyzetét tükrözik vissza a Németh László-i művek, s ez az értelmiség találta meg a maga ideológusát Németh Lászlóban, de csak az ideológust, a tanulmányírót vette észre benne, a művészt nem élte meg”. (351–352. old.) „Minden uralkodó osztály elsősorban ideológiájával kapcsolja magához a szociológiai helyzete szerint máshová, a dolgozók közé tartozó értelmiséget”, így Németh végső soron művészetével is a fennálló torz társa-

dalmi rendet szolgálta. „Az író kívül került a társadalmi történelemre, a valóságban. Nem véletlen, hogy a magyar élet legsorsdöntőbb éveiben csillagvilágok távolában tudta magát a körülötte levő világtól. A rendelkezésére álló élményanyag összezsugorodott. Műveinek nincs többé közük a társadalom igazi mozgásához, hősei kikapcsolódva az élet áramából, általánosságokban vesznek el, s az élet konkrét gazdagságát pátosz pótolja.” (350. old.)

Király István 1946-ban nemcsak hogy Lukács György jó tanítványának mutatkozik, hanem egyenesen ő adja a szavakat a Mester 1948-as *Iszony*-kritikájához, ahol helyenként szórul-szóra ugyanezzel vádolja a magyar marxista esztétika nagymestere a regény íróját. A tanítvány azonban merevebbnek bizonyult mesterénél: 1956 után nem követte Lukács – immár nem a teoretikus-ideológiai „Valósághoz”, hanem a tényleges társadalmi történésekhez hajló – gondolkozását, s újból és nyomatékosan hitvallást téve a Mester teoretikus rendszeralkotása mellett, pártosan elítélte „revizionizmusát”. Ez is a Király-talányok egyike, de ez már nem tartozik szorosan a Németh-témához.

2. Lakatos, „Az író – vállalkozás”, 298–299.: „1947, április 10. A *Haladásban* Zsolt Béla *Érdekes találkozás* című írása jelenik meg a Németh László, Illyés Gyula, Révai József és Lukács György találkozóóról. Emlékeztet, hogy annak idején Lillafüreden is részt vett ez a két író az íróknak a kormánnyal való találkozásán. Április 13. A *Szabad Népben* Horváth Márton *Illyés és Zsolt* című írásában védelmébe veszi Illyés Gyulát Zsolt Béla állításaival szemben, de Németh Lászlót nem.”

Homályból homályba, 2. kötet, 52.: „Az izgalmak, félelmek lassan elcsitulnak; a le-tartóztatások befejeződtek, író nem került zár alá. De tavasz felé volt még egy utó-játéka ennek a dolognak. Márta is mondta már: úgy látja, Révai meg akar ismerni. Egyik pesti utam alatt Illyés hozta össze a találkozót. Révai lakásán gyűltünk össze, akkor még Zuglóban lakott. Illyés, ő, én, a negyedik Lukács György. Illyés intett, hogy vigyázzak, s el ne ragadtassam magam. De erre a figyelmeztetésre nem volt szükség. A négy jó agyvelő fokról fokra ledobta félszeg szerepét, már csak az volt a fontos, ki milyen okosakat mond, s olyan parázs beszélgetés indult meg, hogy a sok közbe-szólás miatt rendet kellett szabni, sorba ment négyünkön a beszéd, mint a kártyában az osztás. A két ideológus közül nekem Révai tetszett jobban: ő volt a nyersebb, inkább éles, mint finom eszű; de volt benne valami egyenesség, amire az óriási különbségek ellenére is rezonált bennem valami.

A beszélgetésből most már csak összefüggéstelen csomókat tudok kiemelni: Erdélyiről volt szó. Révai Erdélyin csudálkozott, hogy miért nála jelentkezett, mégpedig igen bizakodón. Nem tudta, hogy Erdélyi azt hitte, a Franklin Révai Józsefével van dolga. Az összeesküvéssel kapcsolatban ők meg akarták mutatni, hogy a kommunisták nem ördögök. Az íróknak is nyilván ez volt a szerencséjük. Én, mint a Révai-levélben, most is tagadtam, hogy híveim volnának, én legalábbis nem találkozom velük. Ezt mi jobban tudjuk, mondta Lukács, munka közben érezzük – s mindjárt utána: Mi magának szövetséget ajánlunk! Amire én azt ajánlottam, használják fel konkrét munkára az agyvelőmet, úgy, ahogyan azt a polgári agyvelőkre Lenin előírja. Legalább három órát fortyogtunk ott. Lukács az autóban azt mondta, hogy ez csak egy beszélgetés kezdete volt. Illyés másnap nagy örömmel jött hozzám: Budapesten ma ez a legnagyobb esemény. A beszélgetésnek azonban nem lett ennek ellenére sem folytatása. Illyés említette, hogy Révai telefonált neki, nem írnék-e egy antiklerikális cikket, de ő az ötletet rossznak találta.”

3. Lakatos, „Az író – vállalkozás”, 317.: 1948. június „folyamán a *Válasz* 5–6. számában megjelenik a kaposvári Berzsényi-ünnepélyen tartott beszéde, a *Berzsényi ürügyén*. Ugyanebben a számban Sőtér István *Egy klasszikus regény címmel ír az Iszonyról*”. Király István már a Fórum júliusi 7. számában reagál rá, összehasonlítva a tíz évvel ezelőtt megjelent Berzsényi-könyvvel, amelyben Németh „a romantikus költő reakciós-irracionális vonásait emelte ki”. (*Irodalom és társadalom*, 353.) Most ellenben a „forradalmiságát”, amint a halál felé közeledő, megbékélt költő „úgy nézhet fel Pestre, mint aki a maga eredményeit is ott érzi az életet jelentő zsbongásban». ...Az új Berzsényi-arckép, a kaposvári beszéd, Németh László nyílt, őszinte állásfoglalása a haladás gondolata mellett ... Németh Lászlóban, személy szerint, sohasem a »harmadik út«, a »hímagyar-mélymagyar« »elmélet« volt a lényeg, hanem az igazságot kereső, ön-emésztő szenvedély”. Azaz a mostani állásfoglalás visszamenőlegesen is felment? 1946-ban Király István erről még merőben másként vélekedett. De azóta Németh Révaival és Lukáccsal beszélgetett, 1948 a „fordulat éve” volt, a Párt talán a saját soraiban kereste inkább az ellenséget, ki tudja, mi okozhatta a hangváltozását. Németh mindenestre a *Berzsényi ürügyén*ben semmivel sem vélekedett másként, mint 1946-os tanulmányaiban, vagy akár a Berzsényi könyvében.

4. *Homályból homályba*, II. 247.: „Pesti tartózkodásom alatt eljött hozzám Király István; valami új kormánynyilatkozatról beszélt, amelynek a hatása alatt ő is közölheti a Galileit.” Nem sokkal utóbb a *Népművelés* folyóirat hozta négy hónap alvás után a *Petőfi Mezőberénybent*.” 1953 februárjában, nyár elején Szentendrén készült el a *Galilei*: Benedek Andrással és Gellért Endrével felvonásról-felvonásra „előadhatóra” formálták a darabot, Benedek András lelkesedése meggyőzte Gellértet, és „a színházi ember érték-szimata lassan Majorban is elnyomta a gyanút”. Németh a drámát végül elküldte Révainak: döntse el ő, mint népművelési miniszter, bemutatható-e. De hiába, az új kormányba Révai nem került be.

„Gellért Endre szerint, ha a *Galilei* nem az én munkám, ellenkezés nélkül átmeny minden sorompón. S a változás (ők biztosak voltak ebben) nemcsak a deportáltak és kulákok, hanem az én számomra is hoz egy kis levegőt. Király István leveléből értettem meg, hogy ez aligha lesz így. A *Galilei* után még a tavaszon érdeklődött, s most, hogy a változás beállt, sürgősen elkérte közlésre. A levelét a Galyatetőn kaptam meg... Az eső hagyott szép derült napokat is, a vidék gyönyörű volt, a társaság kellemes, az öreg Földessy Gyulával meg egy ózdi olvasztárral ültünk egy asztalnál, többnyire velük sétálgattunk is. A rádióhallgatás sem volt unalmas; egyik este az elszemtelenedett Berija elfogatása hozott izgalomba, a másikon a Rákosi-beszéd, amely Nagy Imre füstölni kezdő lámpáját kissé visszacsavarta. Király levele szinte elveszett ebben az izgalomban. A darabot dicsérte is, meg bírálta is, de mintha nem mondta volna ki az igazi véleményét. Többet sejtetett a befejezés: ő okvetlen közli, de technikai okokból már csak a szeptemberi számba teheti be. Vagyis: a darabtól is fél, meg attól is, hogy ne közzölje. Szeptemberig majd elválnak, hogy mi lesz a világból. Otthon soká semmi nesz – augusztus elején Ella bement a *Csillag* szerkesztőségébe. Király a darabot most sem akarta végérvényesen visszaadni, ha a Nemzeti csakugyan bemutatja (persze nem mutatja be), ő is hajlandó közölni.” (*Homályból homályba*, II, 255–256.) Végül jó nagy késséssel, az 1955 januári *Csillag* számában a *Galilei* végre csakugyan megjelent. „De csak egy napra. Amikor másnap sehol sem lehetett látni, nem is kérdeztem, azt hittem, bevonták. De kiderült – hogy nem: annyi kíváncsivá tett, irodalom iránt érdeklődő ember lappang a városban, hogy nyomban elkapkodták.” (275.) Újból megjelentek

a Nemzeti emberei is, Majorral az élen, de eltartott még egy esztendeig, míg 1956 tavaszán elkezdődhetek a próbák. „A próbára meghívták Nádasdy Kálmánt is, az opera rendezőjét, az ő szép arca és okos modora volt szinte az egyetlen hiteles Galilei...» Állandóan ebben élünk, s még itt is azt lássuk« – mondta a második felvonás után sóhajtván szinte a darabra, s végül ezt a mondatot vittem el.” (314.)

5. A Galilei próbái már a forradalom felé haladó Párt által élesztett izgatott légkörben zajlanak, Némethet is felkérték, vegyen részt az Irodalmi Újság munkájában, el is ment a szerkesztőségbe. „Vámos nevű szerkesztő fogadott, akiről odáig nem is hallottam (később azt mondták, hogy ÁVH-s őrnagy volt), majd a szerkesztő bizottság néhány tagja is besorjazott... Az én emlékezetemben, mint legjellemzőbb, az a vita maradt meg, amely Király István körül kerekedett köztük. Órá, aki a Csillag szerkesztője volt akkor, még mind nagyon haragudtak. Amit 1953-ig tett valaki, az megbocsájtatható, az 1953 utániakra nincs bocsánat – vonták meg fegyvertársaik közt a határt.” (Uo. 315.)

6. Nyilván ezek a „forradalmi” huzavonák és intrikák is belejátszottak Király István Forradalom-megítélésébe és elítélésébe. Ezt mindig is gyanítottuk; ismert volt szerepe a népi írókat elítélő párthatározatban; de az csak most, Gyuris György Tiszatáj-monográfiájából derült ki, hogy milyen elszántan vetette be magát az ideológiai harc élvonalába, József Attila ürügyén és Németh László „sugalmazására”. „Ebben az összefüggésben – írja Gyuris – a népi írók mozgalma és József Attila »forradalmi proletárnépiessége« hajánál fogva előhúzott okoskodásnak látszik. De Király Istvánnak Tóbiás Áronnal folytatott beszélgetéséből tudjuk, hogy ekkor ő már »cédulázott«, foglalkozott a népi írók mozgalmaival. Valószínű, hogy nem véletlenül, hanem Németh Lászlónak a *Magyar Műhely* című írása nyomán, mely a Kortárs legelső, szeptemberi számában jelent meg. Király István úgy vélhette, hogy Németh László cikkének eszméjét szélsőbalról meg kell semmisíteni.

1958 január 27-én hangzott el az országgyűlésben Kádár Jánosnak az a beszéde, amelyben elítélte a népi írók mozgalmát:

»Ellene vagyunk az irodalomban vagy a kultúra más területein a reakciót, vagy a politikai maradiságot képviselő csoportosulásoknak. Mi – példának okáért – nem irodalmi stílusirányzatnak, hanem politikai csoportosulásnak, mégpedig a haladással ilyen vagy olyan formában szembenálló politikai csoportosulásnak tartjuk az úgynevezett népies írók csoportosulását. Ennek a csoportnak ugyanis az elvi kiindulópontja kimondva, vagy ki nem mondva szemben áll a munkásosztály vezető szerepével a társadalom életében, és ez semmiképpen sincs összhangban a szocialista társadalom építésével, amelynek vezetője a munkásosztály.«

Valaki sugallta Kádár Jánosnak ezt a gondolatot, hiszen aligha hihető, hogy maga ilyenekkel foglalkozott volna 1957 végén, 1958 elején. Király viszont saját bevallása szerint is ezt kutatta, s egész év első felében nem is jelent meg a népi írókkal kapcsolatos cikk a Tiszatájon kívül, tehát más nem foglalkozott vele.” (Gyuris György. *A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997*. Szeged, 1997. Somogyi Könyvtár, 63–64.)

7. Az *utazás* recenziójában Király István pártossága a szegedi évek szélsőbalos kilengése után újból visszatálhatott a maga konszolidált Lukács György-i teoretizálásához. S bár formailag és hivatalosan elítélte a Mester revizionizmusát, végeredményben ennek a szellemében összegez: „Nem véletlen, hogy társadalmi osztályok szerint nem különülnek el egymástól a dráma hősei, majd mindegyikük értelmiségi... Hiszen a szocialista fejlődés során megszűnnek az egymással antagonisztikus ellentétben álló

osztályok, így mindinkább csökken az innen adódó konfliktusok lehetősége. De szűk horizontú, korlátolt látásban, öntelt butaságban, gyanakvó kicsinyességben s számos más formában a lelkekben továbbra is ott hat az osztálytársadalmak senyvesztő mérge: az individualizmus. Az osztályokkal együtt nem tűnik el rögtön az elrontott emberiség.” (*Irodalom és társadalom*. 363.) Ha az ötvenes évek végének radikális szélsőbaloldaliságát Németh cikke váltotta ki Királyból, úgy most *Az utazás* radikális átfogalmazásával – hiszen tán nem kell mondani, hogy a drámában egyáltalában nem erről van szó – Király István kialakítja a maga modern marxizmusát, mondhatni „reform-marxizmusát”. Ezzel azonban önkéntelenül újból közelebb kerül Némethhez, akiben felfedezi a nagy „moralistát”. Ezt mutatja azután be és értékeli az *Irodalom és társadalom* kötet „Pártosság és népiség” címmel „Előszó helyett” írt bevezető tanulmányában. Erre azonban nem kell sok szót vesztegetnünk: ha valami, hát moralista és ideológus Németh soha nem volt.

8. Király Istvánt azonban valahogy rabul ejtette az, ahogyan áértelmezte magának *Az utazást*. Ő maga vált valamiképpen „moralistává”, s kialakított egy „kollektivistá morált” szemben a „kommercializálódás” és a „fogyasztói beállítottságú életforma” moráljával és „a privát szférába berekesztett” gondolkozásával. Ennek a filozófiáját fejti ki Móricz ürügyén 1972 későőszén a Debreceni Irodalmi Napokon. „Eltorzul így az individuum. Óriásivá nőnek benne a privát élet olyan kérdései, mint pl. a sex. S el-sorvadnak a személyiség oly vonásai, melyeket csak a küzdő, harcos élet, a termelő élet véshet az egyénbe. Elhal a teljes emberségtől elválaszthatatlan közéleti egyén, az állástfoglaló én, a citoyen-ember.” (*Irod. és társ.* 164.) Király itt Móricz „forradalmi közelre nézését” állítja példának. „Mégpedig nem valamifajta nacionalista elfogultság okán, de a szocialista esztétikát, az internacionalizmus irodalmát védve. Hiszen – Lukács György szavait idézve – nem lehet »az emberiséget kizárólagos, metafizikus ellentétbe állítani az emberi vonatkozások konkrét formáival, mindenekeelőtt az osztállyal és a nemzettel«. »... azáltal – folytatta tovább Lukács –, hogy az emberiségnek ezeket a konkrét kööttségeit és kötelezettségeit, melyek mérhetetlenül nagy hatást gyakorolnak minden egyes személyiségre, minden emberi vonatkozás, minden sors stb. konkrét tartalmára és mikéntjére, a másodlagosság szintjére süllyesztik le, és gondolatilag el-hanyagolhatóan fogják fel, magáról az emberről is kétségtelenül egy sápadt, vértelen koncepció alakul ki.«” (166. old.) A rettentően teoretikus előadás helyett azonban cél-szerűbb Fodor András beszámolóját idézni *A hetvenes évekből*: „Király Pista alig ismert rám a buszon, amikor szembe kerültünk, aztán örömeben két kézzel simogatott, nagyokat kacsingatott. Ehhez képest – talán szerencsémre – meg se említ engem 50 perces előadásában, csak a Benjámint, Simon, Juhász, Nagy, Garai ötösfogatban szemléli és szemlélteti a pártosságot-népiséget... Béládival ballagok vissza az Aranybikába, a napsütötte Piac utcán. Morog Királyra, aki erőszakkal húz árkokat, csak azért, hogy ellentéteket támasszon. (Erősen szidta Konrádot, még inkább a *Psychét* dicsérő Somlyót, s lám nem akadt marxista kritikus, aki szembefordult volna vele!) Illés Endre szerint, aki asztalfőnek ül hozzánk, Király hangjában mindig van valami nádtető-gyújtogató indulat. Illés úri passzióval rendel valami abszolút száraz bort, sajnálja, hogy birka vagy juhtúrós galuska nincs. A gesztenyepüréről leszedi a habot. Ki nem állhatja a geil dolgokat. A délutáni ülészakon ő az első szónok, a *Mit tanulhatnak a fiatalok Móricztól* címszóra. Szabolcsi nagyjából-egészéből teljesen egyetért Királlyal. Mocsár Gábor népi sarmórként (mennyire emlékeztet Pribojszky beszédtehetségére!) borzolja a kedélyeket. Hasonlóképpen Bata szót emel Weöresért. Te példamutatónak tartod a *Psychét*?

– szól le a katedráról tanáros kézfelemeléssel Király. Bata busa fejét hátrafogva ezt mondja: – Remekműnek tartom. Molnár Zoltán prédikatori hevéből egy mondatot jegyzek meg: »Nem örülök annak, ha lángoló szóval beszélnek bizonyos tendenciák ellen« (Egyébként Fekete Gyulát védi.) Csúry István – akit Darvas véletlenül Csúry Bálintként mutat be – szégyent hoz apja nevére meg a kollégiumunkra. Seggnyalásból rendez parádés bemutatót, amikor Király előadását zseniálisnak mondja. Vetélytársa lehetne a Debrecen szülőtte Nemes György, aki a publicisztikát hiányolva és dicsérve, egyetért Királlyal a *forradalmi közelnézés* (szép kis fogalom!) követelésében. Hát ez nem valami épületes vita.” (*A hetvenes évek* I, 462–463.)

8. Ahogy csökkent a fenntartás és nőtt az elismerés Király Istvánban Németh gondolkozói teljesítménye iránt, úgy értette egyre inkább félre és helyettesítette saját modernül marxizáló „forradalmi közelnéző” teóriáival. Az *Életmű szilánkokban* kötethez írt hatvan oldalas bevezetése ennek az átértelmezésnek iskolapéldája. Ebben az individualizmusellenességként átértelmezett „közösségtudatban” lesz „a fogyasztói morál bírálata az életmű egyik kulcsgondolata”, s Németh gondolkozói nagysága az, hogy fel tudta mérni „az úgynevezett jóléti társadalmak egyik legfőbb betegségét, a fogyasztói morál okozta lélekroncsolást”.

A kifinomult esztéta, amilyen Király István volt, nem vette volna észre a *Harc a jólét ellenben* rejelő – különben Németh Lászlónál csakugyan ritka, de tán az adott pillanatban épp azért nyomatékkal értékelendő – gyilkos szatírárt?

9. Ki tudja, hogy Király István megéri a Nagy Átalakulás (mert a „Rendszer” végül is akár „váltott”, akár „változott”, mint Rendszer – azaz mint személyes kapcsolatok szövedéke – más nem nagyon lett); szóval ha Király tanár úr megéri a Nagy Átalakulás kiteljesedését, máma tán gazdagabbak lehetnének egy vállalkozói mentalitást dicsérő „piacgazdasági” Németh Lászlóval, aki a „minőségi verseny” moráljában egyeztetné össze a „restrikció” és a „GDP növekedés” inherens ellentéteit? Sőt tán még azt is sejtetné, hogy a letűnt „redistribúciós gazdaság” szabályos „marker economy”-vá privatizálásában nem explicit vagy rejtett „politikai hatalom” konvertálódott „gazdaságivá”. Ki tudja, mondom, de nem is ez a fontos. A fontos inkább az, hogy Király tanár úr ezt nem, ezt *sem* holmi olcsó opportunizmusból tenné. De az is túlon túl elnagyolt megfogalmazás lenne, hogy „meggyőződésből”. Inkább talán azt mondhatnánk, hogy a született esztéta és elszánt teoretikus – hiszen mindig is Lukács György tanítványaként definiálta önmagát – mélységes érzékenységből a „korszellem” iránt, ami alatt azonban modern – sőt bizonyos értelemben posztmodern – irodalomtudósként mindig egy politikai és szellemi elit változások iránt érzékeny és változásokra reagáló részének mentalitását értette és próbálta kitapogatni. Bizonyosan nem egyetlenként a változatos magyar szellemi elitben, de bizonyosan a legtehetségesebbek egyikeként. Azt hiszem, hogy alkalomadtán, ha a „korszellem” engedte, még akár a legjobbbindulatúak egyikeként is. Nem csak ő tehetett róla, hogy olyan ritkán engedte a „korszellem”.

10. Az a kép, amit Király István a „hatvanas évek”-ben vázolt Németh Lászlóról, tán éppen azért látszik minden Németh Lászlója közül legmeggyőzőbbnek, mert akkor engedte. Talán engedte. Talán részben egy kicsit Király tanár úrnak is köszönhető, hogy engedte? Füzi László írja *Remények és mozdulatok* című tanulmányában (*Jelenkor*, 1997, január, 51–64. oldal) az *Irgalomról*: „Németh regénye, erről már valamelyest esett szó, hangsúlyozottan a hatvanas évekbeli magyar konszolidációhoz, főképpen pedig a hatvanas évek némiképpen euforikusnak tekinthető, az emberi-társadalmi problémák meg- és feloldhatóságába vetett hitéhez kapcsolódik. Alighanem külön hely

illeti meg a hatvanas éveket az emberi történelemben: azóta ehhez hasonló hitekkel bíró évtizeddel talán nem is találkoztunk. Természetesen vizsgálhatnánk az ekkorra kialakuló »mikroklima« politikai, gazdasági és mentalitásbeli összetevőit (aligha véletlen például, hogy mindaz, amiről most szó esik, a »kemény« ötvenes évekre következett), a legfontosabbnak azonban azt tartom, hogy ekkor erősödött fel újra a gondolkodásban a »célképzetes«, valahonnét valahová tartó, tehát a kiszámítható jövő elképzelését is tartalmazó történelem gondolata. Németh regénye ehhez a nagy, magyarországi, de nemcsak magyarországi vonulathoz kötődik. Az általa kialakított felfogás természetesen tartalmazza a saját világa és az akkorra Magyarországon állandósult szocializmus közötti kapcsolat kialakításának a szükségességét is – ebben áll, ha így akarjuk nevezni, az ő sajátos különbékéje, és erre utal a sánta és a szocializmusban hívő Halmi Feri és Kertész Agnes gondos igyekezettel megformált, s nem minden jelképiséget nélkülöző kettőse is.” És, tegyük hozzá tán nem egészen indokolatlanul, Németh László és Király tanár úr „kettőse” is. És talán úgyszintén „nem minden jelképiséget nélkülöző kettőse”. Ami talán nem ért véget az 1968-cal tragikusan lezáruló, lezárulni kezdődő hatvanas évekkkel? Vagy a nyolcvanas évek vége felé egy pillanatra – legalábbis tájainkon – újra megnyílni látszóttak, más formában és más tartalommal, a „hatvanas évek” lehetőségei? Király tanár úr mindenesetre, a maga „korszelleme” hangolt érzékenységének keretein belül, immáron formálisan is, a Németh László Társaság első elnökeként, vállalta a küzdelmet a torz Németh László megítélések ellen, beleértve egyik-másik saját régebbi megfogalmazását és nézetét is. (Joggal figyelmeztetett erre a vásárhelyi Városháza szép dísztermében a kelleténél, talán a Bercsényi-kép hatása alatt is, „királyellenesebben” megfogalmazott előadásom után a Városi Tanács akkori elnöke.)

11. „A szegedi egyetem bölcsészkarán (akkor is, amikor Grezsa Ferenc hallgató volt, s még évtizedekkel később is) a »harmadik utast«, a nacionalistát bírálták Németh Lászlóban, akinek még a pedagógiai nézetei is valami »kulák idillre« emlékeztetnek. Amikor Grezsa a Bethlen gimnáziumba került, még tanítottak Németh László egykori tanártársai. Ezekről a csodálatos tanáregyéniségekről, tudós tanárokról Németh László mindig elismerően beszélt. Egyetemi katedrát – Németh-hez hasonlóan, egy-két kivételtől eltekintve – nem kaptak, s rájuk is érvényes, amit Apáczai mond a drámában: »A tudományban épp az a szép, hogy egy szeglet kockájában is több méltóság és maradandóság van, mint az emberi becsvágy s vérengző kedv egész teátrumában.«” (Olasz Sándor. „Romokból iskolát”. Németh László, Grezsa Ferenc és a Tiszatáj. *Tiszatáj*, 1997. 11. szám, 75. oldal.)